

APIE SOCIALINIŲ TINKLŲ REIKŠMĘ KOLEKTYVINIO VEIKSMO VYKSMUI IR ISTORIJS PAŽINIMUI¹

Sąvokos *rebellion* definicija apibūdina procesą, kuris reiškiasi grupės žmonių mėginimu smurtiniais metodais nuversti valdžią ar pakeisti politinę sistemą². Lietuvių kalboje pirminė šio žodžio reikšmė yra *sukilimas*. Nors sąvoka *rebellion* šiandien gana dažnai vartojama įvairių nūdienos smurtinių sociopolitinių reiškinių ir procesų kontekstuose (nuo Arabų pavasario iki prorusiškų separatistų išpuolių Ukrainoje), ji pasitelkiama ir istoriniams procesams, tarp jų – ir 1944–1953 m. Lietuvoje vykusiam partizaniniam karui įvardyti. Pastarajam teiginiui pagrįsti pakanka pacituoti Lietuvos partizanų kovas tyrinėjusio amerikiečių mokslininko Rodžerio Peterseno (Roger Petersen) studijos pavadinimą: „Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe“³.

Tačiau akivaizdu, kad pavadinime svarbu ne tik tai, t. y. – ne tik priešinimosi (*resistance*) ir sukilimo (*rebellion*) dėmenys, tikriausiai siekiantys atkreipti dėmesį atitinkamai į vidinės nuostatos ir išorinio veiksmo skirtį, bet ir pavadinimo paantraštė. Ji atskleidžia mėginimą

¹ Paul Staniland, *Networks of Rebellion: Explaining Insurgent Cohesion and Collapse*, Cornell University Press, 2014, 300 p.

² *Cambridge Dictionaries Online*, <<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/rebellion>>, 2015 02 14.

³ Petersen R. D., *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*, Cambridge University Press, 2001.

į Rytų Europoje, taip pat Lietuvoje vykusią antisovietinę kovą pažvelgti kaip į tam tikrą istorinių „pamokų“ šaltinį, leidžiantį geriau pažinti pasipriešinimo okupacijai fenomeną. Dėl to autorius partizaninį karą analizavo koncentruodamasis į ilgalaikių vietos visuomenės vidaus procesų dinamiką, atkreipdamas dėmesį į tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo laikotarpio Lietuvos visuomenės socialinio gyvenimo sanklodos ryšį su pokario ginkluotuoju pasipriešinimu. Nors dėl empirinių duomenų stokos jis neišvengė ne visai pagrįstų teiginių ir apibendrinimų, jo tyrimas pasiūlė naują teorinę ir metodologinę prieigą, parodžiusią, kad „politikos mokslų dirbtuvėje susiformavę mąstymo įpročiai ir įrankiai“ leidžia atlikti novatorišką ir gilų istorinį tyrimą⁴. Nepaisant to, ši studija nepaskatino kokybiškai naujų partizaninio karo tyrimų proveržio Lietuvoje. Nors nuo to laiko pasirodė ne vienas partizaniniam karui skirtas Lietuvos istorikų tyrimas, jie dar neleidžia geriau pažinti tiek lokaliai svarbių partizaninio karo genezės, raidos, veiksmų prigimties ir ryšio su kitais socialiniais reiškiniais ypatybių, tiek rekonstruoti globaliai aktualių partizaninio karo, kaip socialinio reiškinio, vidinės dinamikos mechanizmų.

Į Lietuvos partizaninio karo istoriografijai vis dar būdingas struktūralistinės prieigos spragas buvo atkreiptas dėmesys XX a. devintąjį ir dešimtąjį dešimtmetį. Tuomet suvokta, kad socialinių judėjimų aiškinimas, remiantis atskirų struktūrinių veiksnių – politinių, etninių ar ekonominių įtampų – sąveikomis, neleidžia paaiškinti tuometinių naujų reiškinų – Sovietų Sąjungos griūties, žmogaus teisių, feminizmo ir kitų judėjimų prigimties⁵. Tai skatino atkreipti dėmesį į protesto kultūros, idėjinių nuostatų, tapatybės, sąmoningumo ir kitų veiksnių svarbą. Šiame kontekste svarbus vaidmuo teko socialiniams tinklams, kurie pradėti vertinti tiek kaip protesto identitetą formuo-

⁴ Streikus A., Rec. kn. Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*, Cambridge University Press, 2001, *Lietuvos istorijos studijos* 10, 2002, p. 89–96.

⁵ Paulauskas K., „Šiuolaikiniai socialiniai judėjimai“, *Politologija* 4 (36), 2004, p. 110–134.

jantys, tiek kaip protesto veiksmą mobilizuojantys elementai⁶. Socialinių tinklų tyrimo instrumentarijus sėkmingai pritaikytas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio genezei tirti⁷, o minėto R. Peterseno mokinys Paulas Stanilandas (Paul Staniland) jį pasitelkė ir ginkluoto pasipriešinimo arba sukilimo pažinimui. Pernai pasirodžiusi jo knyga „Networks of Rebellion: Explaining Insurgent Cohesion and Collapse“ ir yra tikrasis šios recenzijos objektas.

Studijos įvadinėje dalyje, aptariant pasirinktos tyrimo problematikos ir prieigos aktualumą, pažymėta, kad ankstesni ginkluoto pasipriešinimo judėjimų tyrimai mažai gilinasi į visuomenės raidos ir socialines sąlygas bei prielaidas ir gana statiškai koncentravosi iš esmės į keturių veiksnių – politinių aplinkybių, ideologinio turinio, materialinių išteklių ir visuomenės paramos – svarbą. Tačiau, pasak autoriaus, vien jų „nepakanka sukilimui organizuoti; tam reikia prieš tai egzistavusių ryšių grupei mobilizuoti ir pasiryžimo smurtiniams ketinimams“ (9 p. čia ir toliau nurodomi recenzuojamos knygos puslapiai). Mėgindamas užpildyti tas spragas, autorius suformulavo pasipriešinimo judėjimų mobilizacijos, raidos ir veiklos ypatybes aiškinančią *socialinę-institucinę teoriją (social-institutional theory)*. Teorinio modelio verifikacijai pasitelkta daugiausia Pietų Azijoje (nuo Afganistano iki Filipinų) veikusių pasipriešinimo organizacijų istorijos empirika. Empirinė analizė neapsiriboja organizacijų gyvavimo chronologinėmis ribomis. Kai kurių organizacijų formavimosi retrospektyva siekia daugiau nei dvidešimtmetį. Pažymėtina, kad autorius atsiriboja nuo politinės bei teisinės terminijos ir visus tiriamus subjektus įvardija tiesiog kaip „organizacijas“, nors daugelis jų yra oficialiai pripažintos teroristinėmis. Studijoje pasipriešinimo organizacija – pagrindinis empirinio tyrimo objektas – suvokiama kaip kolektyviai veikianti individų grupė, sukūrusi vidines vadovavimo

⁶ Goldstone J. A., „Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory“, *Annual Review of Sociology* 4, 2001, p. 139–187.

⁷ Ramonaitė A., Kavaliauskaitė J., red., *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, Vilnius: Baltos lankos, 2011.

ir kontrolės institucijas, turinti pavadinimą ir siekianti užimti valdžią ar pakeisti politinę sistemą prievartos metodais. Pasirinkti kolektyvizmo, organizuotumo, politiškumo ir smurtinių veiksmų kriterijai leidžia autoriui lyginti gana skirtingas organizacijas. Pažymėtina, kad gerokai didesnės apimties (681 puslapiu) P. Stanilando daktaro disertacijos tekste teoriniams teiginiams pagrįsti pasitelkti ir Lietuvoje vykusio partizaninio karo prieš sovietinę okupaciją pavyzdžiai⁸.

Jau pirmosiose teorinį modelį pristatančiose eilutėse autorius aiškiai pabrėžia, kad visuomenėje „anksčiau egzistavę socialiniai tinklai suteikia pagrindą naujoms sukilėlių grupėms“ (p. 17). Jie sąlygoja organizacijų formavimosi dinamiką ir lemia jų struktūros ypatybes. Socialiniai tinklai, egzistuojantys įvairių ankstesnio solidarumo formų (giminių, genčių, religinių bendruomenių, politinių partijų, studentų organizacijų, karo veteranų grupių, profesinių kolektyvų ir kt.) pavidalais, yra tam tikri socialinės sąveikos ir kolektyvinio veikimo šaltiniai, kurių visumai įvardyti autorius pasitelkia judėjimo *socialinės bazės (social base)* sąvoką. Taigi judėjimo socialinė bazė yra tarsi prizmė, nulemianti kitų veiksmų refrakciją, taip sąlygodama organizacijų mobilizacijos ir veiklos potencialą, formas bei sėkmę.

Aptardamas bendruosius pasipriešinimo organizacijų mobilizacijos bruožus autorius pabrėžia, kad dinamiškoje ginkluotos kovos ir oponuojančios jėgos represijų realybėje naujas struktūras sutelkti nėra paprasta, todėl besiformuojančios organizacijos paprastai natūraliai susitelkia jau esamų kolektyvų pagrindu. „Sukilėliai eina į karą su tais tinklais, kuriuos turi“ (20 p.), – teigia jis. Tačiau būtent socialiniai tinklai lemia, ar pasipriešinimo grupė išaugs į stiprią institucionalizuotą organizaciją, ar priešingai – jai bus lemta nuslopti dėl jos narių tarpusavio konkurencijos, nesantaikos ar išdavysčių. Šiuo atveju svarbiais veiksniais tampa organizacijos narių socialinėje terpe, kuri paprastai yra tam tikra lokali bendruomenė, vyraujančios

⁸ Staniland P., *Explaining Cohesion, Fragmentation, and Control in Insurgent Groups*, Ph. D. thesis, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, 2010, p. 54–55, 82.

vertybės ir požiūriai, jos sandaros ypatybės – kompaktiškumo, ekonominio homogeniškumo laipsnis, politinių, kultūrinių ir kitų solidarumo bei tarpusavio priklausomybės formų egzistavimas. Tačiau socialiniai tinklai yra ir pasipriešinimo organizacijų pažeidžiamumo elementas, nes joms oponuojantys subjektai paprastai stengiasi pakirsti socialinius ryšius, gilinti socialinį heterogeniškumą ir taip fragmentuoti organizacijas.

Svarbi P. Stanilando socialinės-institucinės teorijos dalis yra nagrinėjamų organizacijų tipologijos modelis. Konstruodamas jį autorius remiasi organizacijų, kaip atskirų socialinių tinklų, struktūrinių savybių analize, esminiu jos kriterijumi pasirinkdamas horizontalių ir vertikalinių ryšių koreliaciją. Socialinio tinklo horizontaliaisiais ryšiais autorius laiko saitus tarp organizacijos vienodo lygmens narius, t. y. tiek vadovaujančių asmenų tarpusavio ryšius, tiek eilinių narių tarpusavio ryšius. Vertikaliaisiais ryšiais laikomi skirtingų lygmenų organizacijos narius (vadovybę, eilinius narius ir juos remiančius civilius gyventojus) siejantys ryšiai. Kitaip nei, pavyzdžiui, Robertas Putnamas (Robert Putnam), išskiriantis horizontaliųjų ryšių svarbą kolektyviniam veiksmui⁹, P. Stanilandas laikosi nuomonės, kad sėkmingo kolektyvinio veiksmo (šiuo atveju – ginkluoto pasipriešinimo) būtina sąlyga yra horizontaliųjų ir vertikalinių ryšių dermė. Anot jo, horizontalūs ryšiai faktiškai funkcionuoja kaip tam tikrų visuomenės segmentų (šeimų, genčių, gyvenviečių, politinių, kultūrinių, religinių organizacijų, profesinių kolektyvų ir kt.) narius jungiantys tarpusavio įsipareigojimo, pasitikėjimo ir priklausomybės saitai. Horizontalių ryšių pagrindu funkcionuojančios grupės pasižymi stipria integracija, tačiau, neturėdamos ryšių su kitomis analogiškėmis organizacijomis, jos tampa izoliuotais dariniais (disertacijoje P. Stanilandas juos vadiną „besipriešinančiais anklavais“¹⁰). Jų izoliacija nesudaro sąlygų

⁹ Putnam R. D., *Kad demokratija veiktų: pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*, Vilnius: Margi raštai, 2001, p. 227–230.

¹⁰ Staniland P., *Explaining Cohesion, Fragmentation, and Control in Insurgent Groups* (Ph.D. thesis), Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, 2010, p. 285.

gauti paramos iš kitų „anklavų“, koordinuoti su jais veiksmų, veikti platesnėje teritorijoje, lemia kritinę priklausomybę nuo vietinių visuomenės grupių (dažniausiai šeimų, vietos bendruomenių) paramos, paverčia jas oponento represijų taikiniai ir taip sudaro sąlygas sunaikinti pačias pasipriešinimo grupes.

Išvengti izoliacijos leidžiantis veiksnys – vertikalieji socialiniai ryšiai – subordinuojantys pasipriešinimo grupę platesnės organizacijos veiklą koordinuojančiai vadovybei. Tai pasireiškia lokalių grupių nariams dalyvaujant tam tikrus platesnius regionus apimančių pasipriešinimo organizacijų veikloje. Tokie tiek lokalių grupių, tiek regioninių organizacijų tinkluose horizontaliai integruoti individai sudaro sąlygas dviejų horizontalių ryšių struktūrų jungčiai, bendrai jų ideologinei indoktrinacijai, vadovavimo ir sprendimų priėmimo efektyvumui, išteklių kontrolei. Pažymėtina, kad toks P. Stanilando požiūris nėra unikalus. Žinomas socialinių judėjimų tyrinėtojas Sidnis Tarou (Sidney Tarrow) taip pat tvirtina, kad efektyviausiai veikianti pasipriešinimo organizacija paprastai yra sudaryta iš lokalių, vietovę ir jos žmones gerai pažįstančių, jais pasitikinčių autonomiškų padalinių ir juos vienijančios bei jiems vadovaujančios struktūros¹¹.

Remdamasis horizontalių ir vertikalinių ryšių dermės analize, P. Stanilandas išskiria keturis pasipriešinimo organizacijų tipus: 1) *integruotąją (integrated)*, 2) *avangardinę (vanguard)*, 3) *lokalią (parochial)* ir 4) *fragmentuotąją (fragmentated)*. Jo teigimu, visi šie tipai bei jų skirtumai yra sąlygoti tam tikrų, istoriškai susiklosčiusių aplinkybių, kitaip tariant, jie „neatsirado iš niekur. Istorija suteikė jų lyderiams skirtingas galimybes ir primetė skirtingus (organizacinės veiklos – D. N.) suvaržymus“ (70 p.).

Integruotojo tipo organizacijų išskirtinis bruožas – optimalus horizontalių ir vertikalinių ryšių santykis – leidžiantis sukurti struktūrizuotą ir efektyviai veikiančią pasipriešinimo organizaciją. Nors

¹¹ Tarrow S., *Power in Movement: Social Movements and Contentional Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 123–124, 132–133.

tokios organizacijos struktūriniu požiūriu yra sudėtingiausias organizacijų tipas, istorijoje jų būta ne vienos. Integruotomis organizacijomis autorius laiko ir Antrojo pasaulinio karo metų Josipo Broz Tito vadovaujamus Jugoslavijos partizanus, ir Šaltojo karo laikų Vietkongą. Knygoje plačiau analizuojama šiam tipui priskiriamų Džamu ir Kašmyro regiono konfliktuose dalyvavusių Hizbul Mujahideen, Afganistano Talibano ir Šri Lankos Tamilų-Ilamo išlaisvinimo tigrų istorija.

Avangardinį tipą pirmiausia charakterizuoja horizontaliais ryšiais susaistyta vadovybė, stokojanti vertikalių ryšių su lokaliais padaliniais. Tokio tipo organizacija susikuria tada, kai ją „iš viršaus“ formuoja tarpusavyje susiję, tačiau su vietinėmis lokaliomis bendruomenėmis nedaug ryšių turintys vadai (politikai, kariškiai, studentai ir kt.). Šios ypatybės palengvina organizacijos centrinės vadovybės formavimą, tačiau gali lemti ir negatyvius reiškinius – lokalių padalinių sutelkimo, disciplinos ir valdymo sunkumus. Jų įveikai avangardinių organizacijų vadovybė dažniausiai gali pasitelkti vietines socialines, kultūrinės ar ekonomines įtampas atliepiančius ideologinius diskursus arba išnaudoti kitas aplinkybes. Iš jų galima paminėti lokalius etninius, religinius ar kt. konfliktus, kurių metu organizacijos vadovybė, remdama vieną iš konfliktuojančių pusių, sustiprina su ja ryšius ir išnaudoja juos tolesnei organizacijos plėtrai. Avangardinių organizacijų tipui autorius priskiria ir 1917 m. bolševikus, ir Ernesto Če Gevaros (Che Guevara) mėginimą įžiebti sukilimą Bolivijoje. Studijoje plačiau analizuojami Džamu-Kašmyro išlaisvinimo frontas (DKLF), Afganistano Hezb-i Islami ir Shura-yi Nezar, Šri Lankos revoliucinė studentų organizacija.

Lokaliajam tipui priskiriamos organizacijos funkcionuoja horizontalių lokalsios vietovės gyventojus siejančių ryšių pagrindu. Tai yra jau minėti „anklavai“, nepalaikantys tarpusavio ryšių ir nekoordinuojantys veiksmų. Jie dažnai atspindi prieškarinę socialinę, religinę ar etninę visuomenės diferenciaciją, kuri sunkina visų grupių veiklą koordinuojančios centrinės vadovybės kūrimą, nes atskiri vadai ne-

pasitiki vienas kitu tiek, kad leistųsi vadovaujami. Prie lokalaus tipo organizacijų autorius priskiria Pakistano Talibaną, Libijoje 2011–2012 m. prieš Muamaro Kadafo režimą kovojusius sukilėlius, o aptariamoje studijoje išsamiau analizuoja Afganistano Jamiat-e Islami ir Harakat-i Inqilab Islami-i, Šri Lankos Tamilų-Ilamo išlaisvinimo organizaciją ir Filipinų partizaninį judėjimą Huk.

Fragmentuotomis organizacijomis autorius vadina pasipriešinimo struktūras, kuriose veikia ankstesniais socialiniais ryšiais nesusiję nariai. Jos kuriasi pasipriešinimą įžiebtį siekiantiems aktyvistams verbuojant asmenis už savos socialinės terpės ribų. Kadangi tai daroma skatinant piniginiu atlygiu, šantažuojant ar grasinant prievarta, tokių organizacijų struktūroje vertybinius ir ideologinius motyvus dažnai nustelbia oportunistinio dėmuo. Dėl to tikslais ir vertybėmis besiskiriantiems tokių grupių nariams yra labai keblu plėtoti organizuotas veikimo formas. Fragmentuotųjų organizacijų tipui autorius priskiria XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Europoje veikusias anarchistų grupes, Airių respublikonų armiją, o detalčiau analizuoja Afganistano Ittihad-i Islami organizaciją.

Tiek pateikdamas aptartą tipologiją, tiek analizuodamas konkrečių pasipriešinimo organizacijų socialinę-institucinę struktūrą, P. Stanilandas atskleidžia, kad organizacijos gali egzistuoti ne tik kaip aptarti keturi idealieji tipai, bet ir kaip tarpiniai jų variantai. Be to, organizacijos gali nuolat keistis ir transformuotis iš vieno tipo į kitą. Nepaisant to, tokios vadinamųjų „kasdienio gyvenimo struktūrų“ (20 p.) pagrindu suburtos organizacijos yra gana patvarios. Anot autoriaus, „struktūrinė prigimtis, kilusi iš socialinių ryšių, sukuria stiprias (raidos – *D. N.*) krypties priklausomybės tendencijas. Šios tendencijos gali būti įveiktos, kai pasipriešinimo dalyviai pakeičia kontrolės procesus lemiančius socialinius ryšius arba kai oponentas (originalė – *counter-insurgency*) tuos ryšius sunaikina“ (37 p.). Taigi, svarbiais tokios kaitos veiksniais laikomas ne tik oponento represinės politikos pobūdis, bet ir vidinę socialinių ryšių kaitą galintys inspiroti veiksniai – užsienio subjektų materialinė parama ir pačių organizacijos narių kaita.

Pasipriešinimo organizacijoms oponuojančių subjektų (valstybinių karinių pajėgų, saugumo, teisėsaugos struktūrų ir kt.) represinės politikos veiksnio svarba nėra netikėta. Natūralu, kad tiek intensyviai vykdomas organizacijos vadovybės ir pavaldinių persekiojimas, tiek organizaciją remiančių lokalių visuomenės grupių kontrolės sustiprinimas, jų įbauginimas, iškeldinimas ar kitos represijos gali pakirsti bet kokio pasipriešinimo gyvastį. Tačiau šie reiškiniai gali ir paskatinti organizacijas (ypač lokalaus tipo) vienytis į centralizuotą struktūrą, siekiant efektyviau atremti represijas.

Kiek prie originalesnių išvadų autorius prieina analizuodamas užsienio subjektų paramos pasipriešinimui reiškinį. Anot P. Stanilando, pirminė hipotezė, kad tokia parama (pinigai, ginklai ar kt.) turi skatinti organizacijų centralizaciją, tam tikrais atvejais yra teisinga. Tačiau materialinės paramos poveikis nėra vienpusiškas. Tai reiškia, kad tvirtomis socialinėmis-institucinėmis savybėmis pasižyminčios organizacijos sugeba efektyviau perimti ir realizuoti tiekiamus išteklius, o silpna integracija, priešingai, dažniau tampa vidinės tarpusavio kovos dėl išteklių preliudija. Vadinasi, užsienio parama yra mažai naudinga fragmentuotų pasipriešinimo organizacijų veiklai. Autorius pateikia pavyzdžių, kad Afganistano islamistinės organizacijos (Ittihad-I Islami Bara-yi Azadi-yi ir Harakat-I Inqilab Islami-yi), gaudavusios finansinę paramą iš užsienio ir sugebėdavusios naudotis juodosios rinkos įplaukomis, vis dėlto netapo stipriais judėjimais. Talibanas, finansuojamas iš narkotikų gautais pinigais ir gaunantis Pakistano finansinę paramą, gebėjo sukurti ir išlaikyti tiek centralizuotą vadovybės sistemą, tiek lokalių padalinių kontrolę. Šias savybes esą nulėmė tai, kad nemažą dalį Talibano narių siejo ne tik bendra patirtis Vakarų Pakistane veikusiose parengimo stovyklose, bet ir „įtinklinimas“ lokaliuose bendruomenėse.

Aptardamas trečiojo pasipriešinimo organizacijų raidos veiksnio – naujų narių integracijos – problematiką autorius pažymi, kad ilgainiui, esant palankioms aplinkybėms, išankstinių socialinių ryšių trūkumas gali būti kompensuojamas, t. y. ilgesnį laiką gebančiose

veikti organizacijose gali užsimegztį nauji socialiniai ryšiai. Bendra patirtis, pavojus, dalijimasis atsakomybe už smurtinius veiksmus, kiti tarpusavio priklausomybės elementai resocializuoja kovotojus. Tačiau sparčiai keičiantis organizacijų nariams ar nevaldomai greitai didėjant jų skaičiui, šie procesai stringa. Kalbėdamas apie tai autorius pasipriešinimo organizacijų visuomeninį populiarumą kiek netikėtai įvardija kaip jų struktūriniam tvarumui pavojingą reiškinį. Anot jo, organizacijų keliamų idėjų populiarumas leidžia formuoti ir išankstinių ryšių nesaistomus kovotojų būrius, dėl to jie tampa socialiai heterogeniški ir tarpusavyje nepriklausomi, kartu lengviau pasiduoda oponentų ardomajai veiklai – pavyzdžiui, išduoti menkai pažįstamus kovos draugus mainais į amnestiją. Ši įžvalga sutampa su žinomo smurtinių socialinių reiškinų tyrinėtojo Stathio Kalyvo (Stathis Kalyvas) nuomone, taip pat nuvertinančia idėjinių veiksmų svarbą. S. Kalyvas teigia, kad, iškilus realiam pavojui, daugelis atsisako išpažintų vertybių ir prisitaiko. Esą dėl to kylanti frustracija nėra tokia reikšminga, kad sugebėtų pranokti fizinio išlikimo instinktus ar saugumo poreikį¹². Šiuos teiginius pagrindžia P. Stanilando empirinis tyrimas, kuriame palyginta nuo 1987 m. Džamu ir Kašmyre vykusiame konflikte dalyvavusių organizacijų – Hizbul Mujahideen ir Džamu-Kašmyro išlaisvinimo fronto (DKLF) istorija. Pirmoji organizacija, nebūdama labai populiari, sugebėjo turimą socialinę infrastruktūrą (islamistinės partijos Jamaat-e-Islami narių tinklą) transformuoti į integruotą ginkluoto pasipriešinimo organizaciją. DKLF, susitelkusi ne tiek Islamo religijos, kiek Kašmyro nepriklausomybės idėjos pagrindu, dėl to tapusi gerokai populiarsnė, nesugebėjo integruoti greitai didėjusio narių skaičiaus ir suvaldyti atskirų frakcijų tarpusavio trinties. Tai mažino galimybes atsispirti Indijos bei Pakistano saugumo struktūroms ir lėmė organizacijos dezintegraciją. Apibendrinamas autorius teigia, kad galimybė pasikliauti stipriais tarpusavyje integruotais ir

¹² Kalyvas S., *The Logic of Violence in Civil War*, p. 6, <<http://www.yale.edu/macmillan/ocvprogram/lcepv/1/kalyvas/kalyvaspaper.pdf>>, 2015 02 14.

konsoliduotais socialiniais ryšiais buvo daug svarbesnė nei palankus visuomenės nusiteikimas, nulėmęs greitą narių skaičiaus didėjimą. Toks apibendrinimas atitinka ir Lietuvoje nusistovėjusį partizaninio karo aiškinimą, kad 1944–1945 m. partizanams nemažai pakenkė į jų gretas įsijungę atsitiktiniai žmonės. Tačiau ši išvada yra grindžiama ne tiek socialinės integracijos parametru, kiek abstrakčių patriotizmo kategorijų argumentais.

Aptariama monografija pateikia ir daugiau Lietuvos istorijos tyrimams aktualių įžvalgų. Atkreiptinas dėmesys į autoriaus teiginį, kad pasipriešinimo dalyvių socialinė integracija yra ne tik sėkmingos organizacijos mobilizacijos, bet ir efektyvios organizacinės kontrolės sąlyga, tiesiogiai lemianti tiek kovotojų drausmės, tiek smurto prieš civilius gyventojus reiškinio mastą. Nors tvirtinama, kad vadovybės kontrolės stokojantys ginkluoti elementai santykiuose su civiliais paprastai vadovaujasi savo trumpalaikiais oportunistiniais interesais (plėsti ar keršyti), tai dar nereiškia, kad gerai organizuotos ir drausmingos grupės nežudo civilių. Tiesiog šių grupių santykius su civiliais daug dažniau lemia strateginiai joms vadovaujančių organizacijų tikslai. Jeigu smurtas prieš civilius yra pasipriešinimo judėjimų politinės-karinės strategijos dalis, stipria vidine organizacija pasižyminčios grupės juos gali vykdyti daug sistemingiau ir didesnėmis apimtimis. Tačiau jeigu smurtas nesutampa su pasirinkta taktika, stipriai socialiai integruotos grupės sugeba jį efektyviau pažaboti. Pavyzdžiui, Tamių-Ilamo tigrų padaliniai rengė sistemingas etninio valymo akcijas Šri Lankoje tol, kol jų vadovybė nusprendė keisti taktiką. Pažymėtina, kad vadovybės kontrolės svarba pastebėta tyrinėjant ir lietuvių partizaninio karo smurto prieš civilius reiškinį¹³. Tačiau šio reiškinio socialinių aspektų tyrimas galėtų tapti gilesnių įžvalgų prielaida.

¹³ Pocius M., *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*, Vilnius: LII, 2009, p. 271–281

Aptariama tyrimo prieiga, leidžianti sutelkti dėmesį į pasipriešinimo organizacijų formavimosi retrospektyvą ir smurtinių pasipriešinimo metodų pasirinkimo motyvus, gali pateikti atsakymą tiems Lietuvos istorikams, kurie teigia, kad ginkluoto antisovietinio pasipriešinimo avangarde buvo tarptautinės politikos realijas klaidingai interpretavę žmonės, kurių trumparegiškumas, neadekvačių kovos formų propagavimas ir vengimas partizanų veiklą transformuoti į neginkluotą pasipriešinimą buvo daugybės beprasmių aukų priežastis¹⁴. Būtent P. Stanilando teiginys – „[i]storija formuoja socialinių bazių politines orientacijas, lemdama, kad vienos jų yra labiau linkusios į sukilimą nei kitos“ (20 p.) – skatina suvokti, kad smurtinės pasipriešinimo formos yra tam tikrų socialinėje aplinkoje ilgainiui susiformavusių tradicijų padarinys. Tai leidžia teigti, kad bendruomenės kultūriniame kontekste susiformavusios vertybės ir normos bei kolektyvinėje atmintyje glūdintys kolektyvinio veiksmo modeliai sąlygoja tam tikros protesto ar pasipriešinimo formos pasirinkimą ir pagrindžia pasirinkimo racionalumą. Šį aiškinimą galima iliustruoti ir Lietuvos istorijos pavyzdžiu, kai 1944 m. rudenį Šiaurės rytų Lietuvoje į partizanų būrį susirinkę vyrai tikėjo būsiantys kaip „savanoriai, kovosiantys dėl nepriklausomos Lietuvos, taip kaip 1918–1919 m.“¹⁵

Pažymėtina, kad P. Stanilando studija gali sudominti ne tik ginkluotų ar smurtinių pasipriešinimo judėjimų tyrinėtojus. Pavyzdžiui, svarstymai apie radikalių ir nuosaikių politinės opozicijos grupių potencialą leidžia išvelgti tam tikrų paralelių su gana nuosaikiu Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiu ir radikaliau veikusiais sovietmečio disidentais bei pasiūlyti dar vieną hipotezę, kodėl būtent Sąjūdis tapo

¹⁴ Truska L., *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas: Šviesa, 1995; Mockūnas L., *Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*, Vilnius: Baltos lankos, 1997; Pocius M., *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*, Vilnius: LII, 2009.

¹⁵ T. Sabaliausko 1945 m. kovo 12 d. tardymo protokolas, *Lietuvos ypatingasis archyvas*, f. K-1, ap. 58, b. 8292/3, l. 17–19.

politinio valstybingumo judėjimą mobilizuojančia jėga. Autorius aiškina, kad radikalesnius tikslus keliantys ar tokius metodus propaguojantys politinės opozicijos subjektai dažniau pritraukia politinės sistemos tęstinumą siekiančių užtikrinti institucijų (karinių ar saugumo struktūrų) dėmesį ir yra represuojami dar prieš pradėdami veikti. Dėl to jų galimybės plėtoti narių ir sekėjų tinklus yra ribotos. O štai nuosaikios opozicijos subjektai geba lanksčiau adaptuotis prie situacijos, įvertinti visuomenės nuotaikas ir pasirinkti efektyviausius veikimo metodus. Taigi, jie neprovokuoja represijų dar prieš judėjimui prasidedant, o jam prasidėjus, gali reaguoti į aplinkybes pasirinkdami geriausią įmanomą veiksmų scenarijų.

Apžvelgus esminius P. Stanilando pasiūlytos socialinės-institucinės teorijos prieigos taikymo aspektus verta aptarti ir jos papildymo bei plėtojimo galimybes. Dėmesys pirmiausia atkreiptinas į efektyvesnį socialinių tinklų struktūrinių savybių analizės potencialo išnaudojimą. Pažymėtina, kad tiek aptartą socialinės-institucinės teorijos modelį, tiek empirinį tyrimą būtų praturtinę ir kiti tinklų struktūrinių savybių analizės pjūviai, galintys atskleisti, kokie ryšiai ar jų kombinacijos yra tinkamesni pasipriešinimui mobilizuoti. Juolab kad turimi empiriniai duomenys leidžia bent dalį jų realizuoti. Pavyzdžiui, autoriaus teiginys, kad Džamu ir Kašmyre „šeimos ir kaimo saitai susipynė su organizaciniais procesais“ (67 p.) formuojantis Jamaate-Islami partijai ir jos pagrindu kuriantis Hizbul Mujahideen organizacijai, skatina atkreipti dėmesį į bent dar du socialinių tinklų struktūrinių savybių tyrimo pjūvius – silpnųjų ir stipriųjų ryšių koreliaciją bei ryšių kompleksiskumą.

Verta pažymėti, kad nė vieno iš šių aspektų įtaka socialiniams judėjimams nėra aiškiai įvertinta. Teigiama, kad silpnieji ryšiai (profesinės, visuomeninės veiklos ryšiai, kaimynystė ir kt.) sudaro sąlygas socialinės komunikacijos buvimui, bendrų socialinių normų formavimuisi, tuo sukurdami sąlygas kolektyvinio veiksmo mobilizacijai. Tačiau kiti autoriai pabrėžia stipriųjų ryšių (šeimos, giminystės, draugystės) svarbą. Jie mano, kad šie ryšiai yra svarbesni tarpusavio

priklausomybės ir pasitikėjimo buvimui, todėl yra svarbesni ir socialinio judėjimo konsolidacijai (ypač kai ištraukti į judėjimą yra rizikinga)¹⁶.

Ryšių kompleksiskumas taip pat vertinamas skirtingai. Teigiama, kad kompleksiskai, t. y. daugiau ne vienu socialiniu ryšiu, įtraukiant daugiau nei vieną socialinę veiklą ar vaidmenį, susaistytų individų grupė pasižymi didesne integracija¹⁷. Tačiau yra ir nuomonė, kad tam tikrais atvejais kolektyviniam veiksmui geresnes sąlygas sudaro dalinis, bet ne visiškas ryšių susiklojimas. Tai padeda išvengti vadinamojo „atskiedimo efekto“, pasireiškiančio tuo, kad dalyvauti kolektyviniame veiksmo pasirošusius individus stabdo per socialinius ryšius veikiantys nuosaikesni asmenys¹⁸.

Tokios minėtų aspektų vertinimo skirtybės tik dar kartą parodo jų nuodugnesnio tyrimo perspektyvumą. Lietuvos istorijos tyrimams pasitelkus papildomus analitinius įrankius siūlančias prieigas, būtų galima mėginti atsakyti į ne vieną svarbų iki šiol neatsakytą klausimą.

DAINIUS NOREIKA

¹⁶ Ramonaitė A., „Stipriųjų ir silpnųjų ryšių svarba protesto mobilizacijai: Sąjūdžio genezė ir raida 1987–1988 metais“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2 (29), 2011, p. 199–217.

¹⁷ Gečienė I., „Socialinių tinklų analizė migracijos studijose“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2 (25), 2009, p. 130–143.

¹⁸ Petersen R. D., *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*, Cambridge University Press, 2001, p. 65, 122–123.